

פוליטיקה, כתב עת למדע המדינה וליחסים בינלאומיים, גיליון מס' 7, קיץ 2001

עורך: ד"ר אריה קצוביץ'

מו"ל: המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס, האוניברסיטה העברית

נושא הגיליון: מפלגות ובחירות בישראל

פירוט המאמרים:

1. אלן דאוטי, "הערות על בחירות 2001 ועל האינתיפאדה הנוכחית"

זוהי סקירה קצרה על הסיבות שהביאו לקיומן של הבחירות לראשות הממשלה בפברואר 2001, ועל השלכותיהן על המצב הפוליטי והביטחוני הנוכחי. המחבר טוען שאת הבחירות הללו יש להבין על רק הידרדרותו של הסכסוך בין מדינת ישראל לרשות הפלסטינית לאחר כישלונה של הפסגה בקמפ-דיוויד. בפסגה זו הועלו על שולחן הדיונים הסוגיות הקשות ביותר של הסכסוך, כמו שאלת השליטה בהר הבית, חלוקת ירושלים ופתרונה של בעיית הפליטים הפלסטינים. אי-ההסכמה על פתרון של השאלות הללו גרמה לשני הצדדים אכזבה עמוקה וחשפה את הפער העמוק שקיים ביניהם. תהליך השלום נתקע, והפלסטינים הגיבו במעשי אלימות, שהתרחבו לאנתפאדה שנייה. עוד לפני האנתפאדה איבד ראש ממשלת ישראל דאז, אהוד ברק, את הרוב בכנסת, אבל הוא קיווה להשיג הסכם שלום שישקם את הרוב הפרלמנטרי שלו, והיה מוכן ללכת גם לבחירות חדשות. מעשי האלימות של הפלסטינים גרמו לישראלים רבים לפקפק בתהליך השלום, וקהל הבוחרים זו בצורה בולטת ימינה. רוב ערביי ישראל החליטו שלא להשתתף בבחירות הן בגלל ההתנגשויות בינם לבין המשטרה בספטמבר 2000, שבהן נהרגו שלושה-עשר מבניהם, והן בגלל טענתם שברק זלזל בהם במשך זמן כהונתו כראש הממשלה. המחבר מסכם ואומר, שאת בחירות 2001 מאפיינות האכזבה והדמורליזציה של השמאל, ופחות מזה, ניצחונו של הימין. במלים אחרות, הבוחרים הצביעו נגד אהוד ברק ונגד יאסר ערפאת יותר משהצביעו בעד שרון.

פרופ' אלן דאוטי הוא פרופסור לממשל ויחסים בינלאומיים באוניברסיטת נוטר-דאם בארצות הברית.

2. עמי פדהצור ודפנה קנטי, "מצעי בחירות כראי לתמורות בהיקף תפקודה של

המפלגה ישראלית: הליכוד והעבודה בין מדינה לחברה"

המחברים ביקשו לבדוק את השינוי שחל במעמדה של המפלגה הישראלית במשך חמישים שנה. הם התמקדו בפן אחד של השינוי – הפן האידיאולוגי בנושאי חברה ורווחה. הם מקדימים דיון תאורטי לתיאור מחקרם, ובו מעלים את השאלה האם המפלגות באלף החדש שוקעות או מסתגלות לתנאים המשתנים. הם גם דנים בקיצור על דגמים שונים של מפלגות, ומציינים תהליך הדרגתי של מעבר מדגם מפלגת ההמון, שצמחה מתוך החברה וייצגה חלקים גדולים ממנה בפני המדינה, דרך דגם מפלגת "תפוס הכל", המבטא גמישות אידאולוגית וגמישות בתפקידי המפלגה, ועד דגם הקרטל, שעל פיו המפלגה מהווה חלק ממערך של מפלגות הפועלות יחד מתוך מטרה

משותפת לשמור על חיותן בעידן שבו איבדו למעשה את מרבית תפקידיהן המסורתיים, ולכן הן משתפות פעולה הן בינן לבין עצמן והן עם המדינה.

שיטת המחקר: ניתוח המצעים של שתי המפלגות הגדולות – העבודה והליכוד על גלגליהן השונים - כפי שהופיעו במערכות הבחירות מהכנסת הראשונה ועד הכנסת החמש-עשרה. התמקדות בשינויים שחלו בהתייחסותן של המפלגות הללו לנושאי חינוך, בריאות, תעסוקה, שיכון, וקליטת עלייה, ובעדיפות שהן הקנו להם בסדר היום הלאומי, כפי שעולה מהמצעים.

מסקנות: על אף האתגרים הרבים שעמדו בדרכן, המפלגות הגדולות והמרכזיות בישראל הסתגלו ועיצבו את עצמן מחדש תוך התרחקות מהחברה והתקרבות אליה, על פי התנאים הסביבתיים המשתנים. כמו כן, אפשר לראות דמיון רב במצעי המפלגות בנושאי חברה ורווחה כאשר עיקר השוני, בעיקר בעשורים הראשונים, נובע מניסיונותיה של תנועת החרות להוות אופוזיציה ולהציג חלופה למפא"י.

בסיכומם של דברים עולה השאלה האם הפנייה המחודשת של הליכוד והעבודה אל החברה בישראל אכן מסמנת מגמה של מפלגות פוסט-קרטל, או שזהו עוד שלב במלחמה של מפלגות הקרטל על הישרדותן?

ד"ר עמי פדהצור הוא מרצה בחוג למדע המדינה באוניברסיטת חיפה.

דפנה קנטי היא תלמידה לתואר שלישי בחוג למדע המדינה באוניברסיטת חיפה.

שלושה מאמרים עוסקים בהיבטים שונים של תעמולה ותדמית בבחירות:

3. אמיר הורקין, יצחק כ"ץ וברוך מבורך, "הדוגמן והמקצוען: תדמית וכלכלה בבחירות לשלטון המקומי"

מטרת המחקר היא לבחון את תרומתם של הנתונים הכלכליים האובייקטיביים, המעידים על פיתוח כלכלי ברשות המקומית, לניבוי תוצאות הבחירות לשלטון המקומי בישראל, זאת לאור הטענה שתוצאות הבחירות אינן מושפעות מנושאים תדמיתיים פסיכולוגיים, אלא מנתוני אמת, בעיקר כאלה המתייחסים לדרגת הפיתוח הכלכלי של הרשות המקומית.

שיטת המחקר: נבדקה השפעתם של ארבעה מדדים כלכליים משולבים, המבטאים את מצבה הכלכלי האובייקטיבי של הרשות המקומית, על כל אחד משלושה משתנים פוליטיים המבטאים את תוצאות הבחירות. השערת המחקר הייתה שאין קשר בין מצבה הכלכלי האובייקטיבי של הרשות המקומית לבין תוצאות הבחירות ואחוזי התמיכה שקיבל ראש הרשות המכהן.

ממצאים ומסקנות: לא נמצא קשר בין מצבה הכלכלי האובייקטיבי של הרשות לבין סיכוייו של ראש הרשות המקומית להיבחר מחדש. הבוחר הישראלי איננו מתחשב בנתונים כלכליים אובייקטיביים כאשר הוא מחליט להצביע למועמד מסוים.

כלכלת השלטון המקומי בישראל היא במידה רבה כלכלה לאומית-ריכוזית המוכתבת על ידי הממשלה. הרשויות המקומיות אינן נהנות מאוטונומיה כלכלית משמעותית. לכן, אפשר להבין את הבוחר הישראלי שאיננו משקלל נתונים כלכליים בהחלטת ההצבעה שלו ומעדיף לתת את קולו למתמודד בעל תדמית חיובית. כל עוד זהו המצב, אפשר לראות בסקרים כלי חשוב המסייע לחזות מי מהמועמדים ינצח בבחירות המקומיות.

אמיר הורקין הוא סטודנט לתואר שלישי בפקולטה לניהול באוניברסיטת תל-אביב.

פרופ' יצחק כ"ץ הוא פרופסור-אורח ב- Middlesex University בלונדון ומרצה מן החוץ בחוג למדע המדינה באוניברסיטת תל-אביב.

פרופ' ברוך מבורך הוא פרופסור-אורח ב- Middlesex University בלונדון ומרצה מן החוץ בתכנית למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל-אביב ובמכללת רמת-גן.

4. אלק ד' אפשטיין ואסף גוילי, "לאן הם רצים? התעמולה האישית בבחירות המקדימות"

המחקר בוחן את תעמולתם האישית של המועמדים בבחירות המקדימות בשתי המפלגות הגדולות – העבודה והליכוד – בשנים 1996 ו-1999, ואת הזיקה בינן לבין התמורות בפוליטיקה ובחברה הישראלית. ההנחה העומדת בבסיס המחקר היא, שדפוסי ההצגה העצמית של המועמדים משקפים את ערכי הזהות הקולקטיבית ואת מקורות הלגיטימציה של המגזר החברתי שאליו הם פונים.

שיטת המחקר: ניתוח דפוסי הצגתם העצמית של המועמדים בבחירות המקדימות מבוסס על עלונים וחוברות שהוכנו על ידי המועמדים ומטותיהם. דברי התעמולה של המועמדים נותחו על פי היגדים מסוימים, ושיוך ההיגדים לקטגוריות נבחן במדגם של 20% מסך חומרי התעמולה שנאספו במבחן מהימנות בין שלושה שופטים. הסכמה בין השופטים בלמעלה מ-90% מהמקרים היוותה אישור לשיוך ההיגדים לאחד משלושת תחומי התוכן: 1. ביצועים מול פרלמנטריזם; 2. ביטחוניזם וצבאיות; 3. נאמנות למפלגה.

ממצאים ומסקנות: רוב המועמדים בעלי הוותק הפרלמנטרי העדיפו לפרוס בפני הבוחרים את הרקורד הביצועי שלהם בצבא, במשרדי הממשלה, בעיריות ובחברות ציבוריות. 1996- הזכירו רק 24% מהמועמדים בשתי המפלגות את עבודתם הפרלמנטרית בדברי התעמולה. בשנת 1999 הזכירו זאת רק 16% מהמועמדים. מועמדים ממפלגת העבודה מייחסים יותר חשיבות לעבודתם בכנסת מאלה של הליכוד (27% במוצע לעומת 13% בשתי מערכות הבחירות).

לשירות בצה"ל או במנגנוני הביטחון יש חשיבות רבה מאוד בהצגתם העצמית של המועמדים בבחירות המקדימות. בבחירות '96 הזכירו יותר משליש מכלל המועמדים את עברם הביטחוני. בבחירות '99 ירדה שכיחות המסרים הביטחוניסטיים בתעמולתם של מועמדי מפלגת העבודה (רק חמישה מהם הזכירו זאת), אך עשרים ושניים מועמדים מסיעת הליכוד הזכירו זאת בתעמולתם.

מועמדים רבים מעדיפים להדגיש בתעמולתם האישית דווקא את תרומתם למפלגה ולא את תרומתם למדינה. התופעה בולטת יותר בקרב מועמדי הליכוד בעיקר בבחירות '99.

המועמדים לרשות המחוקקת משקיעים רק מאמץ מועט בלבד, אם בכלל כדי לשכנע את המצביעים בהתאמתם דווקא לרשות זו. הביטויים לכך רבים, והם מבטאים את היחלשותה של התרבות הפרלמנטרית בישראל.

ד"ר אלק ד' אפשטיין מרצה בחוג לסוציולוגיה ומדע המדינה באוניברסיטה הפתוחה ובחוג לסוציולוגיה באוניברסיטה העברית.

אסף גוילי הוא תלמיד לתואר שני בחוג למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל-אביב.

5. גלית מרמור וגבי וימן, "הפנייה הרגשית בתעמולת בחירות"

השימוש בפנייה הרגשית בתעמולת בחירות ידוע ומוכר לתועמלנים. ניצחונו של בנימין נתניהו בבחירות 1996, למשל, יוחס גם לשימוש המוצלח שעשה בפנייתו אל רגשותיו של הבוחר הישראלי. המחקר הנוכחי מתמקד בתעמולת הבחירות של 1999, ומנסה לבחון את השימוש שנעשה בפנייה הרגשית ולזהות את מפעיליה: מי הן המפלגות שהשתמשו יותר בפנייה רגשית בתעמולתן? מה הם מאפייניהן? לאילו קהלים הופנתה הפנייה הרגשית?

השערת המחקר: מפלגות שפונות לקהל הומוגני ירבו להשתמש בפנייה רגשית בתעמולתן, ואילו מפלגות שפונות לקהל הטרוגני ימעיטו להשתמש בה.

שיטת המחקר: ניתוח תוכן של תשדירי התעמולה בטלוויזיה נבדקו מדדים של נוכחות הפנייה הרגשית וסוגיה וכן מאפיינים של מפלגות.

ממצאים ומסקנות: ממצאי המחקר מצביעים על שימוש במרכיבים רגשיים בתעמולת הבחירות של 1999. ניתוח הנתונים מצביע על שני סוגים של פנייה רגשית: זו הפונה לרגשות לאומיים וזו הפונה לרגשות אישיים-משפחתיים. נמצא שמפלגות בעלות אוריינטציה כללית, מפלגות גדולות, מפלגות חילוניות ומפלגות המשדרות בשפה העברית משתמשות יותר בפנייה לרגשות הלאומיים מאשר מפלגות בעלות אוריינטציה מגזרית, מפלגות קטנות, מפלגות דתיות ומפלגות המשדרות בשפות זרות; הללו משתמשות יותר בפנייה לרגשות אישיים ומשפחתיים של הבוחרים. עוד נמצא, שמפלגות בעלות אוריינטציה פוליטית ימנית נוטות יותר להשתמש בתעמולתן בפנייה רגשית ממפלגות אחרות.

הפופולריות הגוברת של השימוש בפנייה רגשית בתעמולת בחירות מחזקת את הצורך בחשיפת המניפולציות הרגשיות שמפעילים גורמים פוליטיים שונים על קהל הבוחרים. יש חשש, שבעקבות החשיפה למסרים הסמויים והגלויים של הפנייה הרגשית בתעמולת בחירות יגברו השיקולים הרגשיים של הבוחרים על השיקולים הרציונליים שלהם בבואם להכריע בשאלות הרוח גורל, כמו אלו שבפניהן עומדת ישראל היום.

גלית מרמור היא תלמידה לתואר שני בחוג למדע המדינה באוניברסיטת חיפה.

פרופ' גבי וימן הוא ראש החוג לתקשורת באוניברסיטת חיפה.

6. ארז צפדיה ואורן יפתחאל, "גיוס פוליטי בערי פיתוח: מאבק על השליטה

במקום"

המחברים בוחנים היבטים שונים של גיוס פוליטי בקרב התושבים של ערי הפיתוח, ומתמקדים במחאה חברתית ובהתארגנות פוליטית לקראת בחירות לרשות המקומית ובהצבעה בהן. במסגרת התאורטית של המאמר מגדירים המחברים את מדינת ישראל כ"אתנוקרטיה מיישבת", המונעת על ידי פרויקט הגירה והתיישבות בטריטוריה שנויה במחלוקת. המשטר האתנוקרטי נוטה לחלק את החברה למעמדות-אתניים, המאופיינים כ"מייסדים", "מהגרים" ו"מקומיים". קבוצת המהגרים, הכוללת את המזרחים בערי הפיתוח, נמצאת במילכוד: היא שואפת להסתפח אל קבוצת המייסדים האשכנזית הדומיננטית (המגדירה את "האומה" בצלמה), אך נמצאת בעמדה נחותה מבחינה גאוגרפית, כלכלית ותרבותית. נחיתות זו ודחיית האפשרות של קואליציה עם קבוצת הילידים, חוסמות בפני קבוצת המהגרים את אפשרות הערעור על אותן מבנה חברתי עצמו המקבע את נחיתותם המבנית.

שיטת המחקר: כדי להדגים את טיעוניהם נעזרו המחברים בתוצאותיהם של שני מחקרים שנערכו כחלק מפרויקט מקיף על מדיניות וזהות בערי הפיתוח. המחקר הראשון תיעד את המחאה הציבורית בערי הפיתוח בשנים 1960-1995, כפי שסוקרה בעיתונות הארצית והמקומית, וניתח אותו. לצורך המחקר תועדו כל אירועי המחאה הציבורית ונקבע מדד לקביעת עוצמתו של כל גילוי מחאה. המחקר השני התמקד בהגנה על המקום מפני שינויים במבנה העוצמה המקומי ובחן כמה מאפיינים מרכזיים בקונפליקטים שבין התושבים המזרחים של ערי הפיתוח לבין העולים מחבר המדינות, כפי שבאו לידי ביטוי במערכת הבחירות האחרונה (1998) לרשויות המקומיות.

מסקנות: ניתוח המחאה החברתית בערי הפיתוח מצביע על סממנים של מילכוד: רוב המחאה שתועדה במחקר, שנזכר לעיל, התמקדה בנושאים של קיפוח כלכלי, ולא בקריאת תיגר על מבנה המשטר האשכנזי המיישב וקולט הגירה ('עלייה'), שיצר את שוליותם של המזרחים בחברה הישראלית בכלל ובערי הפיתוח בפרט. לעומת זאת, דפוסי ההצבעה ומערכות הבחירות לרשויות המקומיות מבטאים צורות אחרות של פוליטיקה "לעומתית", שבאמצעותן מביעים המזרחים בערי הפיתוח את התנגדותם לכמה ממרכיבי המשטר האתנוקרטי, ובהם אופן קליטת המהגרים מחבר המדינות ומדיניות פיזור האוכלוסייה של הממשלה.

ייתכן שהמאבקים המקומיים בערי הפיתוח מסמנים סדקים במבנה האתנוקרטי, וקריאת תיגר על הריבוד המעמדי-אתני במדינה.

**ארז צפדיה הוא תלמיד לתואר שלישי במחלקה לגאוגרפיה ופיתוח סביבתי באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
פרופ' אורן יפתחאל הוא ראש המחלקה לגאוגרפיה ופיתוח סביבתי באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.**

7. פיקי איש שלום, "חקר היחסים הבינלאומיים: דיסציפלינה במסע למודעות עצמית ולפלורליזם פרדיגמטי"

מאמר זה עוקב אחר השינויים שהתחוללו בתחום, בוחן מגמות שונות במחקר ומצביע על נקודות בזמן שבהן התגבשו הרפלקסיביות והביקורתיות בלימוד היחסים הבינלאומיים. משנותיהם ומחקריהם של כמה חוקרים חשובים בתחום מייצגים ציוני דרך בו: בראש ובראשונה הגותו של מורנגטאו, שהיא המסד של המחקר והלימוד של היחסים הבינלאומיים; התאוריה של וולטץ המסמנת את ראשיתו של המחקר המדעי בתחום; מעוז וראסט שהיו בין הבולטים שהשתמשו במחקריהם בשיטה הכמותית; קוהאן ונאי המייצגים את התפיסה הנאו-ליברלית המוסדית; וונדט מייצג את התפיסה הקונסטרוקטיבית; מרסר את התגובה הראליסטית לקונסטרוקטיביזם; ג'ורג' וקמפבל את התפיסה הפוסט מודרניסטית, ומרווצ'יק מנסה להיאחז בפוזיטיביזם וליצור תפיסה ליברלית חדשה.

המחבר סבור שהדיסציפלינה עברה מהפכה מדעית: בעבר היו התאוריות והפרדיגמות השולטות פוזיטיביסטיות, א-היסטוריציסטיות, א-ביקורתיות וא-רפלקסיביות. היום בולטות בדיסציפלינה גם תאוריות ופרדיגמות הנשענות על פילוסופיה פוסט-פוזיטיביסטית, ויש להן ממד היסטוריציסטי, ביקורתי ורפלקסיבי. אם בעבר שלטה בתחום פרדיגמה אחת - ראליזם ולאחר מכן נאו-ראליזם - הרי עתה קיים בה פלורליזם פרדיגמטי.

פיקי איש שלום הוא תלמיד לתואר שלישי בחוג למדע המדינה ובחוג ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית בירושלים.